

# ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

## FORMATION OF INDIVIDUALITY AND COGNITIVE ACTIVITY OF CHILDREN WITH SERIOUS SPEECH DISORDERS BY ART THERAPY METHODS

Стаття присвячена можливостям використання арт-терапевтичних заходів в процесі роботи з дітьми дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, зокрема, розвитку їхньої пізнавальної активності та індивідуальності. Складна структура інтелектуального та особистісного розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення потребує особливого підходу до формування їхньої пізнавальної активності та індивідуальності. Особливо актуальною стає проблема пошуку нових ефективних напрямів надання корекційної психолого-педагогічної допомоги цим дітям. Терапія та корекція мистецтвом побудовані на зв'язку наукових та прикладних напрямків, які використовуються з метою оздоровлення, розвитку, виховання та соціалізації дитини з ТПМ із використанням форм, видів, засобів різних мистецтв. Емпіричним шляхом доведено, що при включенні елементів арт-терапії до корекційно-розвивальних програм дітей дошкільного віку з ТПМ необхідно враховувати основні формувальні завдання, які можуть бути вирішені за допомогою даної технології, наявність необхідних та безпечних для дитини матеріалів та час, необхідний для проведення заняття.

В процесі терапевтичного малювання яскраво проявляються неусвідомлені реакції дитини, що підтверджує проєктивний зміст арт-терапевтичної методики, оскільки образотворчий продукт, який створює дитина відзеркалює її індивідуально-психологічні особливості, особливості характеру, самооцінки. За виконанням проєктивного малюнка завжди стоїть придуманий дитиною графічний образ, який відображає його індивідуальність.

В результаті проведених формуючих занять з елементами арт-терапії у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення змінюються наступні показники: динамічні характеристики Я-концепції з негативних змінюються на позитивні, підвищується самооцінка, значно зростає інтерес до себе самого; розвиваються та закріплюються навички поведінки у різних ситуаціях; розвивається фантазія та уява; знижується напруга, рівень тривожності, агресивності.

**Ключові слова:** засоби арт-терапії, методи формування, особистість, діти

з тяжкими порушеннями мовлення, пізнавальна активність.

The article is devoted to the possibilities of using art-therapeutic measures in the process of working with preschool children with severe speech disorders, in particular, the development of their cognitive activity and individuality. The complex structure of intellectual and personal development of children with severe speech disorders a special approach to the formation of their cognitive activity and individuality.

The problem of finding new effective ways to provide correctional psychological and pedagogical assistance to these children becomes especially relevant. Therapy and correction of art are based on the connection of scientific and applied areas, which are used for the purpose of rehabilitation, development, upbringing and socialization of a child with severe speech disorders using forms, types, means of different arts.

It has been empirically proven that the inclusion of elements of art therapy in the correctional and developmental programs of preschool children with severe speech disorders must take into account the main formative tasks that can be solved using this technology, the availability of necessary and safe materials and time required for classes.

In the process of therapeutic drawing unconscious reactions of the child are clearly manifested, which confirms the projective content of art-therapeutic techniques, as the artistic product created by the child reflects its individual psychological characteristics, character traits, self-esteem. Behind the execution of a projective drawing is always a graphic image invented by a child, which reflects his individuality.

As a result of the formative classes with elements of art therapy in preschool children with severe speech disorders, the following indicators change: the dynamic characteristics of the self-concept change from negative to positive, self-esteem increases, self-interest increases significantly; behavioral skills in different situations are developed and consolidated; fantasy and imagination develop; decreased tension, anxiety, aggression.

**Key words:** means of art therapy, methods of formation, personality, children with severe speech disorders, cognitive activity.

УДК 37.013.82+159.922.7]:615:7.02(045)  
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.36>

**Соколова Г.Б.**

д.психол.н.,  
професор кафедри дефектології  
та фізичної реабілітації  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет  
імені К.Д. Ушинського»

**Форосян О.І.,**

д.пед.н., професор,  
завідувач кафедри дефектології  
та фізичної реабілітації  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет  
імені К.Д. Ушинського»

**Постановка проблеми.** Сучасні напрями розвитку української системи спеціальної освіти визначають наукові пошуки ефективних шляхів включення дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище, їхню успішну соціалізацію, провідні механізми яких забезпечує розвиток пізнавальної активності та індивідуальності. Основні складнощі виконання цих завдань, які суспільство ставить перед спеціальною психологією та педагогікою визначаються саме особливостями особистості дітей з тяжкими

порушеннями мовлення, як-от: недостатнім розвитком основних психічних функцій та розумових операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, абстракції, перенесення), емоційною нестійкістю, імпульсивністю або, навпаки, апатичністю та млявістю, підвищеним рівнем тривожності та агресії.

Складна структура інтелектуального та особистісного розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення потребує особливого підходу до формування їхньої пізнавальної активності та індивідуальності.

Особливо актуальною стає проблема пошуку нових ефективних напрямів надання корекційної психолого-педагогічної допомоги цим дітям.

Проблема пізнавальної активності дітей дошкільного віку з особливими мовленнєвими потребами – одна з найактуальніших у теорії спеціальної психології та в практиці спеціальних закладів дошкільної освіти, оскільки активність є необхідною умовою формування розумових якостей дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення, їх самостійності та ініціативності. Сьогодні у спеціальній психології та педагогіці йде активний пошук нових форм співпраці з дітьми з особливими освітніми потребами в даному напрямку. Арт-терапія в спеціальних закладах дошкільної освіти – це метод корекції розвитку дітей у вигляді застосування різних напрямів творчої діяльності. Її користь для дітей з тяжкими порушеннями мовлення можна пояснити тим, що, на відміну від традиційних форм корекційно-розвивальної роботи, в яких в основному активізуються вербальні канали комунікації, арт-терапія використовує візуальні та експресивні форми роботи. Це робить її незамінним інструментом в роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Арттерапевтичні технології ефективно використовуються при роботі з дітьми з ТПМ, оскільки у них можуть спостерігатися складнощі в осмисленні завдань, тривога при роботі з новими матеріалами, протестні реакції, складнощі з вербалізацією та загальна негативна Я-концепція. Саме багатий ресурс арт-технологій допомагає коригувати ці небажані прояви.

Як найбільш ефективний засіб для забезпечення розвитку пізнавальної активності та індивідуальності дитини з мовленнєвими порушеннями можливе використання в корекційно-розвивальній роботі психолога методів арт-терапії.

Враховуючи особливості дітей, актуальними стають всі види терапії та корекції мистецтвом: музична терапія, ігрова, танцювальна, тілесно-рухова, казкова. Терапія та корекція мистецтвом побудовані на зв'язку наукових та прикладних напрямків, які використовуються з метою оздоровлення, розвитку, виховання та соціалізації дитини з тяжкими порушеннями мовлення із використанням форм, видів, засобів різних мистецтв.

**Мета статті:** виявити особливості формування пізнавальної активності та розвиток індивідуальності дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення засобами арт-терапії.

**Об'єкт дослідження:** пізнавальна активність та розвиток індивідуальності дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

**Предмет дослідження:** особливості формування пізнавальної активності та розвиток індивідуальності дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення засобами арт-терапії.

**Виклад основного матеріалу.** Багато авторів розглядають пізнавальну активність як діяльність, як властивість особистості, вказують на її характерні особливості, а саме, як прояв спрямованості та стійкості пізнавальних інтересів, прагнення до ефективного оволодіння знаннями та засобами діяльності, мобілізації вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальної мети (А. Богуш [1], С. Ладивір [3], В. Лозова [4], І. Мартиненко [5], Т. Науменко [7], О. Проскурняк [8], Г. Соколова [9] та ін.).

Так, А. Богуш визначає пізнавальну активність як стан внутрішньої готовності дитини до залучення у спеціально організовану розумову та практичну роботу та в процесі оволодіння відповідними компетенціями прояв самостійного і креативного підходу до розв'язання навчальних завдань [1]. В. Лозова виокремлює такі показники пізнавальної активності дитини, як-от: ініціативність, енергійність, інтерес, допитливість, самостійність, здатність до творчості [4]. Спеціальна дошкільна освіта зорієнтована на розвиток дитини з тяжкими порушеннями мовлення як особистості, яка ставиться до себе як до цінності, неповторності. Усвідомлення дитиною факту своєї унікальності є важливим підґрунтям для залучення засобів мистецтва для формування дитячої індивідуальності. На думку С. Ладивір, поняття «індивідуальність», означає неповторну своєрідність психіки, поведінки, творчих здібностей, інтересів дитини, які вирізняють її з-поміж інших [3]. Проблема розвитку пізнавальної активності та індивідуальності дітей дошкільного віку з ТПМ залишається однією з найактуальніших у спеціальній психології та педагогіці, оскільки активність дитини є необхідною умовою формування її розумових якостей, її самостійності та взагалі постає необхідною передумовою загального розвитку (Т. Науменко [7]).

Експериментальне дослідження індивідуальності та пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення здійснювалося протягом року та було реалізовано на стадіях констатувального та формувального експериментів.

За результатами проведеного констатувального експерименту в групі дітей стар-

шого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення нами були виділені три рівні пізнавальної активності: високий, середній, низький. Тому й у формульованому експерименті для дошкільників експериментальних груп з відповідними рівнями пізнавальної активності були створені певні умови у вигляді спеціально організованих арт-терапевтичних занять. Після впровадження арт-терапевтичних заходів та з метою підтвердження їхньої ефективності, ми повторно діагностували рівні пізнавальної активності.

Оскільки формат статті не дозволяє нам навести увесь комплекс арт-терапевтичних заходів, опишемо методику проведення окремих вправ.

Арт-терапевтичні заняття з дітьми молодшого шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення «Світ квітів та настроїв» (модифікація методики «Фантом» Ю. Мартинюк) [6].

Мета роботи: формування інтересу до заняття; формування позитивного образу і самооцінки.

Завдання: заохочення до позитивних форм активності (творчості, ініціативи у вирішенні завдань, стримування негативних реакцій та ін.); розвиток уяви; корекція негативізму, агресії тривожності та соціальних бар'єрів; розвиток почуття власної значущості; формування способів ефективної взаємодії з іншими дітьми (уміння домовитися, поступитися, зробити внесок у спільну справу, побачити успіхи інших, оцінити свої переваги).

Завдання «Кольори настроїв».

Психолог: діти, який буває настрій у людини? Намалюйте свій портрет.

Кожен із вас спробує прикрасити силует людини тими фарбами, квітами, якими можна передати настрій. Готові силуети вже є, вибирайте пензлик, відкривайте гуаш і приступайте до малювання.

Під час малювання психолог звертає увагу дітей на те, що всі малюють по-різному, тому що всі люди різні, кожна людина унікальна, не схожа на інших.

Діти малюють у різному темпі. Тому, хто закінчує раніше, а потім і іншим, пропонується вибрати місце в кімнаті, куди він хотів би повісити свій малюнок.

Наприкінці заняття всі збираються на килимі, психолог наголошує на успіхах дітей (на стінах нові малюнки, на підлозі – портрети) і запитує, чи вгадають батьки автопортрети своїх дітей?

До кімнати запрошуються дорослі, які супроводжують дітей на заняття. Їм демонструються розмальованих чоловічків, вони визначають роботи своїх дітей. Робота носить діагностичний характер, створює

підґрунтя для інтересу батьків до занять, до аналізу продуктів дитячої творчості, дає інформацію для подальших бесід.

Розглянемо приклад заняття «Чарівні фарби». Завдання: сенсорно-перцептивний розвиток, зняття емоційної напруги, групове згуртування, розвиток креативності у дітей з ТПМ. Необхідні матеріали: гуаш рідкий, пластмасові склянки з-під йогурту або сметани (500 мл), кількість яких повинна бути рівна кількості дітей або кольорів фарби, що виготовляється, рослинна олія, борошно, клей ПВА, крупна сіль, картон для праці, клейонка, газети, ганчір'я для витирання рук. Може використати магнітофон та приємну релаксуючу музику. Заняття рекомендуємо проводити як в індивідуальному, так і в груповому режимі.

Важливо зауважити, що «чарівна фарба» виготовляється самими дітьми. Для цього необхідно взяти: 150 г борошна, дрібку солі, столову ложку рослинної олії та стільки ж клею ПВА, води додається стільки, щоб фарба за консистенцією була, як густа сметана. Можна розстелити на підлозі клейонку, покрити її газетами. У центрі ставиться все необхідне для виготовлення фарби. Діти розсідають навколо цих матеріалів. Добре, якщо діти будуть одягнені зручно, щоб вони не боялися забруднитись. Перший етап: діти у склянки насипають необхідну кількість борошна, куди поступово додають сіль, олію, воду, клей. Дуже важливо, щоб усі компоненти змішувалися руками. При додаванні нового компонента основою фарби змінюються сенсорні відчуття дітей. У процесі змішування компонентів слід попросити дітей прокоментувати свої відчуття, почуття. Коли основа готова під фарбу, дітям пропонується вибрати улюблений колір фарби і додати її в основу. Якщо потрібен яскравий тон фарби, то гуаші додається багато, якщо блідий – небагато. Так само можна буде відрегулювати бажання кількох дітей створювати один колір. Він буде один, але різної інтенсивності. Звичайно, добре, якщо кольори не повторюватимуться. Готова фарба виставляється у центр. Дітям роздають картон і під приємну музику пропонується пальчиками, використовуючи отриману фарбу, намалювати щось. Це може бути якась задана тема.

Психолог у цей час відстежує способи взаємодії дітей, їх стан та поведінкові реакції при виготовленні фарби та малюванні. Коли роботи будуть готові, слід зробити виставку з коментарями.

Для того, щоб заняття з арт-терапії було ефективним, ми рекомендуємо дотримуватися чіткої структуризації, яка передбачає:

## Результати формування пізнавальної активності дошкільників з ТПМ засобами арт-терапії

| Етап роботи/<br>Кількість дітей |    | Рівні пізнавальної активності |   |                 |    |                 |    |
|---------------------------------|----|-------------------------------|---|-----------------|----|-----------------|----|
|                                 |    | високий                       |   | середній        |    | низький         |    |
|                                 |    | Кількість дітей               | % | Кількість дітей | %  | Кількість дітей | %  |
| Констатувальний                 | 20 | -                             | - | 5               | 25 | 15              | 75 |
| Формувальний                    | 20 | 1                             | 5 | 12              | 60 | 7               | 35 |

1. Оргмомент: включення дітей до роботи.

2. Мета: створення настрою на колективну творчість (незалежно від діагностичної або формуючої мети).

3. Основне завдання: набуття нового досвіду, застосування арт-терапевтичних технік, освоєння різних матеріалів, надання можливості використання різноманітних образотворчих матеріалів, сюжетних костюмів, музичних інструментів та ін.

4. Обговорення з дітьми роботи: усвідомлення виконаної роботи (виставка робіт, обмін почуттями, читання віршів, назви до робіт, запрошення батьків).

5. Завершення: закріплення нового досвіду (колективні вправи, дозволяють закріпити новий досвід, підвищення самооцінки, появу пізнавального інтересу).

Після впровадження циклу занять з елементами арт-терапії, нами була здійснена повторна діагностика з метою встановлення позитивних зсувів у пізнавальній активності дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Основні результати проведеної роботи відображені у таблиці 1.

Як ми бачимо з таблиці 1, використання у формувальному експерименті з розвитку пізнавальної активності елементів арт-терапії та спеціально створені психолого-педагогічні умови, позитивно вплинули на розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку з ТПМ. Формувальний експеримент призвів до позитивних змін: появи дитини з високим рівнем пізнавальної активності (5 % після проведення формувального експерименту порівняно з 0% в констатувальному); збільшення кількості дітей, які продемонстрували середній рівень пізнавальної активності (60% після проведення формувального експерименту порівняно з 25% в констатувальному) та суттєве зменшення низького рівня пізнавальної активності (35% після проведення формувального експерименту порівняно з 75% в констатувальному).

Отже, ми бачимо, що низький рівень пізнавальної активності дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення поступово трансформується у середній рівень пізнавальної активності. Із спостережень

та бесід з дітьми під час проведення формувального експерименту встановлено, що в арт-терапевтичних заходах, запропонованих нами, діти з тяжкими порушеннями мовлення беруть участь із задоволенням та інтересом.

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** При включенні елементів арт-терапії до корекційно-розвивальних програм дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення необхідно враховувати основні формувальні завдання, які можуть бути вирішені за допомогою даної технології, наявність необхідних та безпечних для дитини матеріалів та час, необхідний для проведення заняття.

В процесі терапевтичного малювання яскраво проявляються неусвідомлені реакції дитини, що підтверджує проєктивний зміст арт-терапевтичної методики, оскільки образотворчий продукт, який створює дитина відзеркалює її індивідуально-психологічні особливості, особливості характеру, самооцінки. За виконанням проєктивного малюнка завжди стоїть придуманий дитиною графічний образ, який відображає її індивідуальність.

В результаті проведених формуючих занять з елементами арт-терапії у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення змінюються наступні показники: змінюються динамічні характеристики Я-концепції з негативних на позитивні, підвищується самооцінка, значно зростає інтерес до себе самого; розвиваються та закріплюються навички поведінки у різних ситуаціях; розвивається фантазія та уява; знижується напруга, рівень тривожності, агресивності.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у продовженні роботи з формування індивідуальності та пізнавальної активності дітей з тяжкими порушеннями мовлення різних вікових груп та їх порівняння.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А. М. Пізнавальна діяльність, її сутність та види. *Професійна творчість: проблеми і пошуки*. Випуск 16 (І частина). 36. наук. пр. Київ-Запоріжжя, 1999. С. 8–13.



2. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): Київ, 2000. 336 с.

3. Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. *Дошкільне виховання*. 2012. № 1. С. 14–15.

4. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів. Харків: Освіта, 1990. 89 с.

5. Мартиненко І. В. Особливості мотиваційної готовності до школи дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Імідж сучасного педагога*. 2005. № 6–7 (55–56). С. 35–38.

6. Мартинюк Ю. О. Особливості емоційних станів батьків дітей з різним рівнем психосоціального

розвитку: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Одеса. 2016. 190 с.

7. Науменко Т. И. Активизация речи детей раннего возраста дошкольных учреждений: Автореф. канд. пед. наук. К., 1991. 20 с.

8. Проскурняк О. І. Роль психолога у формуванні комунікативної діяльності учнів з розумовою відсталістю. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 23. С. 375–379.

9. Соколова Г. Б. Дослідження пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення. *Психологія та соціальна робота*. 2021. Вип. 1(53). С. 161–171.